

Att vara apotekare

I Svensk Tidskrifts serie "Att vara" skriver apotekare Per Elvius, apotekschef på ett apotek i Stockholms förorter. Han hann med att vara apotekare enligt den gamla ordningen, som innehavare av ett apoteksprivilegium, innan det nya Apoteksbolaget bildades och apoteksväsendet förstatligades. Härmed följde naturligtvis ett ökat antal centrala tjänster, regionkontor och annat som veterligen varken förbättrat läkemedlen eller deras distribution till allmänheten. Bolaget torde med sina höga personalkostnader ha svårt att gå ihop. En sparsamhetskampanj går i dag ut över personalen, och osäkerheten bland denna förstärks genom att ansökningar och tillsättningar inte längre sker offentligt. För allmänheten bör det vara av intresse att veta, att man planerar ett datasystem — vad annars? — i vars minne alla av allmänheten gjorda läkemedelsinköp skall lagras!

År 1963 tillsattes den senaste och av allt att döma sista i en lång rad av utredningar, som alla sysslade med organisationen av läkemedelsförsörjningen i allmänhet och apoteken i synnerhet. Innan emansutredaren Rune Lönngren, numera styrelseordförande i Apoteksbolaget AB, hunnit framlägga sitt slutbetänkande, träffades efter ett halvt års mangling en så kallad frivillig överenskommelse mellan ledningen för Apotekarsocieteten och representanter för staten. Därigenom avskaffade man för all framtid det gamla systemet med personliga privilegier för apoteken. Uppgårelsen innebar bland annat att man gemensamt skulle bilda ett bolag för apotekens drift, där staten skulle stå för två tredjedelar av aktiekapitalet och Apotekarsocieteten genom en för ändamålet bildad stiftelse för den återstående tredjedelen. Utredningsuppdraget kunde nu raskt slutföras, och betänkandet publicerades cirka en månad efter överenskommelsen.

En särdeles välsmakande morot, tidigare djupfryst, tycks ha använts i förhandlingarna, nämligen pensionsfrågan. Man kan nog utan överdrift säga, att denna med flit missköttes under ett antal år. Medan övriga personalgruppers pensionsförhållanden sedan länge var reglerade på ett tillfredsställande sätt, framlades det ena förslaget för pensionering av apoteksinnehavare mer verklighetsfrämmande än det andra, tydligen i avsikt att förhala hela frågan. Det visade sig nämligen senare att man snabbt och effektivt kunde lösa den, vilket bland annat medförde en höjning av pensions-

nivån med 10 000 kr per år.

Under sommaren och hösten 1970 tillsattes så ett antal ledande befattningar i bolaget. Flertalet av befattningshavarna tillträdde sin tjänst omedelbart före eller i samband med årsskiftet 1970—71, där det inte helt enkelt rörde sig om en fortsättning av gammal anställning vid apotekens centrala administration. För tillskyndarna av omorganisationen var det naturligtvis bråttom med genomförandet. En lång organisationstid skulle säkerligen i det senare uppkomna kärva ekonomiska klimatet ha ytterligare försvårat bolagets start, ja kanske till och med omintetgjort den. Att det nya systemet fungerat så bra som det trots allt gjort, med den i mitt tycke alldeles för korta uppbyggnadstiden, torde utan tvekan bero på den inneboende styrkan i det gamla apoteksväsendet.

Den nya ställningen

Först måste jag göra några kommentarer till min egen ställning. Min utnämning till apoteksinnehavare ägde rum efter överenskommelsen, och jag hann med att driva mitt apotek med tillhörande filialapotek under precis 12 månader.

Varje innehavare av personligt privilegium på apotek erbjöds vid övergången att bli chef för det egna apoteket, och detta erbjudande antogs till nära 100 %. Även de dåvarande filialapoteksföreståndarna erbjöds samma möjlighet att bli förordnade som chefer på sina gamla platser. Övrig personal fick också vissa garantier för fortsatt anställning.

Vid övergången indelades de gamla apo-

teksprivilegierna i grupper efter omsättningen under åren 1966—1968, inklusive eventuella filialapotek. Inom varje grupp uträknades så en medelinkomst, som skulle ligga till grund för den erbjudna lönen i det enskilda fallet. Resultaten är inte alltid så generösa som man kanske vill inbilla sig. För egen del kan jag konstatera, att min nuvarande lön ungefär motsvarar vad jag väntat mig då jag övertog apoteket men att den 1973 är mindre än den lön jag skulle haft, om jag fått min nuvarande tjänst efter Apoteksbolagets bildande. Då hör ändå till historien, att min lön är uppräknad med cirka 5 % som ersättning för det filialapotek, som öppnades 1969 och som alltså ej kunnat påverka rörelsen under de tre aktuella åren. I gengäld är min pensionsrätt bättre än den som tillkommer motsvarande nyutnämnd apotekschef och mina arbetsförhållanden är friare, så länge det nu varar.

Under 1970 gav det egna apoteket trots frånvaron av möjligheter att vidta några som helst bokslutsdispositioner, som kan förvilla bedömningen, ett betydligt bättre resultat, men det har delvis sina orsaker i förhållanden som jag avser att återkomma till.

Apoteksbolaget

Apoteksbolaget är ett av landets största detaljhandelsföretag av mångfilialkaraktär och har en årlig omsättning i storleksordningen 1,5 miljarder. Verksamheten bedrivs vid ungefär 600 apotek av olika storlek samt ett antal läkemedelsförråd av enklare karaktär.

Geografiskt är bolaget indelat i sju regioner, som sammanfaller med sjukvårdsregionerna. För samordning av verksamheten finns 7 regionkontor, vardera under ledning av en regionchef (apotekare). Organisatoriskt är regionkontoret en utflyttad del av bolagets huvudkontor. Den sammanhållna delen av detta är uppdelad i sex sektorer (direktionsområden), vilkas chefer tillsammans med verkställande direktören utgör bolagets direktion. I princip är bolagets verksamhet i hög grad decentraliserad, och apotekschefen svarar direkt under direktionen för apotekets drift.

I det gamla systemet arbetade man i allt större utsträckning med "apotekskoncerner". Dessa var ofta av så ansevärd storlek, att de blev ekonomiskt betungande för den enskilde innehavaren av ett moderapotek med ett varierande antal filialer. Till moderapotekets uppgifter hörde då även att tillhandahålla filialapotekens behov av extra personal vid semestrar, sjukdom och dylikt, samt att för hela koncernen sköta de flesta kontorsgöromålen.

En centralisering av vissa delar av den så kallade extemporetillverkningen är naturligtvis nödvändig på grund av de allt mer skärpta kraven på hygien vid sådan verksamhet. Specialutrustningen härför är mycket kostsam. Man kan jämföra med de skärpta krav, som undan för undan trätt i kraft för livsmedelsområdet.

I det nya systemet är formellt alla apotek självständiga och likvärda, men de gamla banden skall likaväl fungera, i varje fall tills nya bindningar etablerats. Den

gamle innehavaren har fortfarande en hel del skyldigheter att öva tillsyn över sin gamla filial och att ansvara för att den fungerar tillfredsställande. Den före detta filialchefen i sin tur är även tvungen att vid behov rådfråga och begära hjälp av sin oftast äldre och mera erfarna kollega.

Här ligger en av svårigheterna i det nya systemet, och konsekvenserna har ej heller uteblivit. Ett ökat ansvar för vissa apotekschefer, utsträckt till att gälla även andra apotek än det egna, kunde tänkas få konsekvenser för lönesättningen för berörda chefer. I samband med den åtstramning som skett bland annat på personalsidan har emellertid apotekschefens befogenheter väsentligt inskränkts. En ledigbliven befattning får för närvarande inte återbesättas utan regionchefens medgivande, och apotekschefen har i praktiken inte fritt val av medarbetare, eftersom det första kompetenskravet för närvarande är innehav av fast anställning i Apoteksbolaget.

Det sista året blev för det gamla apoteksväsendet ett av de allra bästa genom tiderna. Till en del berodde väl detta på de prishöjningar, som genomfördes 1970 för att via överskottsmedlen tillföra fonden för reglering av läkemedelspriserna tillräckligt mycket pengar, så att det skulle räcka till startkapital för det nya bolaget. I ett sista desperat försök att tömma fonden hade man ett par år tidigare genomfört vissa prissänkningar med den tydliga avsikten att detta kapital ej skulle finnas tillgängligt.

Apoteksbolaget hade oturen att starta sin verksamhet under ovanligt ogynnsam-

ma omständigheter. Redan under det första året råkade det ut för betydande ekonomiska svårigheter. Den verkliga förlusten under det enda hittills redovisade verksamhetsåret torde i praktiken uppgå till betydligt större belopp än det som redovisats i verksamhetsberättelsen. En hel del fonderade medel, som fanns i det gamla apoteksväsendet, torde ha förbrukats utan att det i detalj framgår av siffrorna.

Den vikande konjunkturen med stor arbetslöshet och betydande ekonomisk försiktighet på såväl företagarkåll som i enskild och statlig verksamhet bidrog naturligtvis. Det har vid flera tillfällen tidigare visat sig, att — hur underligt det än låter — även apotekens verksamhet är känslig för konjunkturerna. I viss mån kan det väl också ses som en naturlig reaktion efter den språngvisa uppgång i apotekens omställning, som blev en följd av att femtonkronorsreformen genomfördes 1968. Den centrala organisationen har också utbyggts i sådan grad, att den enligt vissa källor kostar i runt tal 10 miljoner kronor mera per år än Apotekarsocietetens gamla topporganisation. Detta kan delvis förklaras av att mycket centralt arbete, som utfördes av apoteks innehavare vid sidan av det ordinarie arbetet och ersattes på traktamentsbasis, numera utföres av avlönade tjänstemän.

Personalens villkor

På personalsidan har det under det senaste året hettat till ordentligt. Lönekostnaderna är i ett så personalintensivt arbets-

område som apotek givetvis betydande och utgör näst efter varuinköpen den största utgiftsposten.

Under trycket av de pressade ekonomiska förhållandena som redan lett till tvenne prishöjningar, skall numera ett besparingsprogram genomföras.

Uppkomna vakanser skall ej återbesättas, vilket innebär att i runt tal 1 000 apotekstekniker eller 500 receptarier inte kan anställas. I praktiken råder också sedan något år ett nästan totalt anställningsstopp. Denna situation är naturligtvis på intet sätt unik för apoteksbranschen, men den är anmärkningsvärd, därför att man ännu så sent som i slutet av 1960-talet ständigt arbetade med ett mycket besvärligt personalunderskott.

I dag råder det motsatta förhållandet, men resultatet för den enskilde blir i stort sett detsamma, då man genom kortare eller längre, hittills frivillig utlåning har försökt reducera det personalöverskott, som kan tänkas ha uppstått på sina håll. Detta gäller i dag i lika hög grad för apoteksteknikerna, vilket har medfört en pressad atmosfär på arbetsplatserna, där man numera är mycket osäker om tryggheten. Den stora tillförsikt för framtiden, som präglade personalförbunden och framför allt Apoteksteknikerförbundet, då uppgörelsen om apoteken först publicerades, verkar i dag vara som bortblåst.

Situationen på personalsidan har medfört att man blivit tvungen att till en del införa helt nya grunder vid tillsättandet av vakanta tjänster. En platslista utsändes till apoteken varje vecka, och all annonsering

i fackpressen har upphört, utom för befordringstjänster och apotekschefstjänster. Det är alltså mycket svårt för en nyexaminerad eller av annan orsak arbetslös att över huvud taget få veta var platser finns, men det spelar mindre roll, då chansen att få anställning för närvarande är ytterst minimal.

Litet tillspetsat skulle man kunna säga att det finns några speciella meriter, som man skall ha för att vid anställning eller befordran slå ut alla andra spekulanter: för det första att befinna sig inom Apoteksbolagets grindar, det vill säga ha fast anställning, vidare att befinna sig på den arbetsplats, där den lediga tjänsten är inrättad, eller att befinna sig på en arbetsplats, där personalen bedöms vara för stor och där man genom att befordra en anställd kan åstadkomma en personalminskning. En kombination av ovanstående meriter borde vara oslagbar. I de yttersta av dessa dagar har som ytterligare merit för sökande av anställning på nyinrättat förortsapotek angetts, att fast anställning i stockholmsområdet ger företräde.

Befordringssituationen har dock i vissa avseenden förbättrats och normaliserats, speciellt genom inrättandet av flera befordringstjänster för apotekstekniker och receptarier. En viss uppmjukning av spelreglerna synes också tillämplig vid tillsättande av apotekschefer, där i ett par fall även utifrån kommande sökande kunnat komma ifråga. Dessa har då givetvis varit synnerligen kvalificerade.

Tidigare var ansökan till apoteksprivi-

legium en offentlig handling, och vem som ville kunde alltså ta reda på vilka som sökt och vilka ansökshandlingar som åberopades. Efteråt kunde man få ett begrepp om hur de i ansökningshandlingarna redovisade meriterna bedömts i de instanser, som hade med ärendet att göra. I dag — i dessa personaldemokratins och insynens tidevarv — är allting i kraft av Apoteksbolagets ställning som aktiebolag helt undandraget insyn utom för några få utvalda. En rådgivande nämnd finns visserligen inrättad med i stort sett samma uppgifter som den gamla apotekarbefordringsnämnden, men resultatet redovisas endast i mycket summariska tabeller, som omfattar långa tidsperioder.

Apoteken och allmänheten

För allmänheten har den nya verksamhetsformen väl endast märkts i mindre grad, men en genomgående försämring av servicen i storstadsområdena kan säkert förväntas.

I såväl det gamla apoteksväsendet som i Apoteksbolaget har förutsatts, att överskottsapotek och förlustapotek skall balansera varandra, så att det totala resultatet blir i stort sett plus minus noll. Det har dock märkts vissa tankegångar i den riktningen, att förlustapotek inte skulle tolereras i storstadsregionerna. I Stockholms innerstad har hittills två apotek nedlagts liksom ett läkemedelsförråd i de södra förorterna, vilket väckt en del lokal opposition. I gengäld har ett antal nya apotek hunnit öppnas i de nyanlagda förortsområdena, men flertalet av dessa var planerade redan under det gamla systemet.

I dag avgör apoteksbolagets styrelse frågan om inrättande eller nedläggande av apotek, medan tidigare Kungl Maj:t hade avgörandet beträffande självständiga apotek och medicinalstyrelsen, senare socialstyrelsen, kunde besluta om filialapotek och läkemedelsförråd. En fördel med det nya systemet torde kunna bli att en framställning om nytt apotek kan tänkas bli snabbare behandlad. Remittering till olika organisationer och myndigheter behövs ej i samma utsträckning som förr. Men även här gäller det att insynen för utomstående, dit jag i detta sammanhang räknar även personalorganisationerna, är helt obefintlig.

Glesbygdernas läkemedelsförsörjning kommer väl antagligen att förbättras. Patienterna behöver ej längre själva betala transportkostnader för medicin, om avståndet till närmaste apotek uppgår till minst 20 km. Men en sådan sak hade säkert gått lika bra att genomföra i det gamla systemet, eftersom en utjämning apoteken emellan av över- och underskott fanns inbyggd i det så kallade avgiftssystemet.

Ett dataterminalsystem skall så småningom införas på åtminstone alla större apotek, och försök skall påbörjas på 10 platser. Här kommer allt skrivarbete, all taxering, all debitering av Riksförsäkringsverket och övriga kreditkunder att ske. Centralenheten kommer även att styra varuinköpen och ge underlag för en vittomfattande statistik på gott och ont. Varje medborgares samtliga medicininköp, varje

läkares förskrivningar och varje expedition av ett bestämt läkemedel kommer att lagras i maskinens minne!

En skicklig manöver, som måhända inte var utan betydelse då det gällde att skapa förutsättningarna för att tvinga fram bildandet av Apoteksbolaget, var införandet av den så kallade femtonkronorsreformen. Därigenom ökade Riksförsäkringsverkets andel av apotekens omsättning med ens från en knapp tredjedel till nära hälften. Som en följdverkan har vi kanske en viss överkonsumtion eller i vart fall ett övertag av läkemedel, som rimligtvis inte borde ha överraskat någon.

Vi tycker ju själva inom branschen, att det var ett avgörande och till sina verkningar för framtiden revolutionerande beslut som togs i och med överenskommelsen i september 1969. Men de flesta människor har nog märkt mycket litet av det hela, och för dem är det tydligen helt ointressant vem som äger apoteken.

Som ett undantag och en extra krydda i tillvaron måste jag betrakta den äldre farbror, som i telefon utgöt sin galla över mig en av de första dagarna i januari 1971 och hotade mig med både socialstyrelsen och Apoteksbolagets styrelse. Han hade nämligen fått betala den från årsskiftet förhöjda momsens på en beställning av homeopatika, som han gjort före årsskiftet, men som hämtades ut på nyåret.

Hans kommentar slutade med orden att det med anledning av förstatligandet "ju skulle bli så kamratligt och trevligt på apoteken"!